

Збереження біорізноманіття тварин

УДК 636.1.01.06.082.2(477)

DOI: <https://doi.org/10.31073/abg.59.15>

ПОЛІСЬКИЙ КІНЬ: ІСТОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Т. Є. ІЛЬНИЦЬКА¹, О. В. СИДОРЕНКО¹, Ю. С. ЯГУСЕВИЧ², Н. М. ЛЕЩЕНКО³

¹Інститут розведення і генетики тварин імені М.В.Зубця НААН (Чубинське, Україна)

²Стайня «Щербаті Цуглі» (Прибірськ, Україна)

³Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-0969-9095> – Т. Є. Ільницька

<https://orcid.org/0000-0003-2429-9361> – О. В. Сидоренко

<https://orcid.org/0000-0003-1913-2559> – Ю. С. Ягусевич

<https://orcid.org/0000-0003-3043-0709> – Н. М. Лещенко

horsebreeders@ukr.net

Стаття присвячена проблемі стану популяції поліських коней в Україні. Наведені відомості про походження поліських коней із різних наукових та літературних джерел. Висвітлено досвід білоруських вчених-селекціонерів з питання відновлення та збереження поліської популяції коней. Наведені відомості експедиційного обстеження Українського Полісся, за результатами якого проведено оцінку типових для даної популяції тварин та сформований перший табун «поліських» коней на базі стайні «Щербаті Цуглі» в с. Прибірськ Іванківського району Київської області. Був проведений порівняльний аналіз промірів та екстер'єру сучасних коней з тими, що розводились у 1952 році. В результаті досліджень наголошується про необхідність розробки селекційної програми відновлення (реконструкції) поліської популяції коней з метою збереження не лише біорізноманіття, але й культурної спадщини та національного надбання Українського Полісся.

Ключові слова: конярство, збереження біорізноманіття, поліські коні, проміри, екстер'єр, генетичні ресурси

POLESYE HORSE: HISTORY OF ORIGIN AND CURRENT SITUATION

Т. У. Ільницька¹, О. В. Сидоренко¹, Ю. С. Ягусевич², Н. М. Лещенко³

¹Institute of Animal Breeding and Genetics nd. a. M.V.Zubets of NAAS (Chubynske, Ukraine)

²Stud Farm «Shcherbati Cugli» (Prybirs'k, Ukraine)

³State scientific center of protecting historical heritage against technological disasters (Kyiv, Ukraine)

The article deals with the problem of the state of the Polesye horse population in Ukraine. The information about the origin of the Polesye horses from different scientific and literary sources is given. The experience of Belarusian breeding scientists on the reconstruction and saving of the Polesye horse population is analyzed. The given information of expeditionary researches of the Ukrainian Polissya, on the results of which the examination of typical for this population of animals was carried out and the first herd of "polisky" horses was formed on the basis of the stable "Shcherbatye Zugli" in the village Priborsk Ivankov district of Kiev region. Comparative analysis measurements and exterior of modern horses from those bred in 1952. As a result of the research,

the necessity of developing a breeding program for the recovery (reconstruction) of the Polesye horse population is emphasized in order to preserve not only biodiversity, but also the cultural heritage and national heritage of the Ukrainian Polissya.

Keywords: horse breeding, conservation of biodiversity, Polesye horses, measurements, exterior, genetic resources

ПОЛЕССКИЙ КОНЬ: ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ

Т. Е. Ильницкая¹, Е. В. Сидоренко¹, Ю. С. Ягусевич², Н. Н. Лещенко³

¹Институт разведения и генетики животных имени М.В.Зубца НААН (Чубинское, Украина)

²Конюшня «Щербатые Цугли» (Приборск, Украина)

³Государственный научный центр защиты культурного наследия от техногенных катастроф (Киев, Украина)

Статья посвящена проблеме состояния популяции полесских лошадей в Украине. Приведенные сведения о происхождении полесских лошадей из разных научных и литературных источников. Освещен опыт белорусских ученых-селекционеров по вопросу восстановления и сохранения полесской популяции лошадей. Приведенные сведения экспедиционного обследования Украинского Полесья, по результатам которого проведена оценка типичных для данной популяции животных и сформирован первый табун «полесских» лошадей на базе конюшни «Щербатые Цугли» в с. Приборск Иванковского района Киевской области. Был проведен сравнительный анализ промеров и экстерьера современных лошадей с теми, что разводились в 1952 году. В результате исследований отмечается о необходимости разработки селекционной программы восстановления (реконструкции) полесской популяции лошадей с целью сохранения не только биоразнообразия, но и культурного наследия и национального достояния Украинского Полесья.

Ключевые слова: коневодство, сохранение биоразнообразия, полесские лошади, промеры, экстерьер, генетические ресурсы

Вступ. У світі активно проходить процес удосконалення продуктивних якостей сільськогосподарських тварин, зокрема і коней для задоволення потреб суспільства. Створюються нові селекційні досягнення – породи, типи, лінії тощо. Одночасно з цим проходить витіснення менш конкурентоздатних аборигенних порід та популяцій, які характеризуються дещо меншою продуктивністю, але добре адаптовані до умов навколишнього середовища. Як результат, значне скорочення їх чисельності та, відповідно, зменшення біологічного різноманіття екологічних систем, втрата цінних якостей аборигенних тварин, які можуть бути використанні у селекції для створення нових порід. В Україні впродовж 2002–2019 років зникли племінні стада сільськогосподарських тварин багатьох порід, в т. ч. таких генетично «цінних», як бура карпатська великої рогатої худоби, миргородська порода свиней, українська м'ясо-вовнова (харківський тип) порода овець та інші [1, 2].

Науковцями доведено, що в умовах інтенсивного прогресу у сільському господарстві, враховуючи великі антропогенні та техногенні потрясіння ХХ столітті (війни, аварія на ЧАЕС), флора і фауна України потрапила під загрозу значного скорочення. Прикладом можуть слугувати лісові та болотні екосистеми Українського Полісся, які формувалися за участі великої кількості диких та одомашнених копитних. Серед них поліський кінь, який перебував на цій території протягом більш як 4 тисячі років, але на даний час майже зниклий. Варто зауважити, що поліські географічно-кліматичні утворення є стабілізаторами мезоклімату Центральної та Східної Європи, що є надзвичайно актуальним на фоні розгортання катастрофічної глобальної зміни клімату [3, 4, 5]. Тому потрібно відновити та розширити популяцію поліських коней, як основу біорізноманіття Українського Полісся та як частину культурної спадщини регіону.

Матеріали та методи досліджень. Матеріалами для досліджень слугували архівні дані, літературні та наукові джерела, що містять інформацію про походження поліського коня, а також результати експедиційного обстеження поголів'я коней приватних сільських садіб Українського Полісся (за течією річок Прип'яті, Горині та Піни). Були визначені основні проміри тіла коней: висота в холці, коса довжина тулубу, обхват грудей, обхват п'ястка. Порівняльний аналіз промірів сучасних коней Українського Полісся з тими, яких розводили в цій зоні у 50-х роках минулого століття, а також з популяцією тварин білоруської частини регіону (Західне і Східне Полісся), здійснювали за використання даних літературних джерел [6, 9].

Результати досліджень. За даними дослідників початок свого походження поліський кінь бере від диких предків – лісових тарпанів, які до 18 століття жили на території Полісся. Поліський кінь тривалий час розводився «у собі» в умовах незадовільної годівлі та надмірного використання у роботі. Це призвело до зменшення розмірів, появи екстер'єрно-конституційних особливостей (щаблистість задніх кінцівок, низькі п'ятки копит, сближеність скакальних суглобів). Але з іншого боку, з'явилися високі адаптаційні якості, невибагливість до умов утримання та висока роботоздатність. Основне місце розповсюдження поголів'я коней визначено Полісся України та Білорусії. Особливістю цього регіону на той час було наявність густих лісів, непрохідних боліт, відсутність доріг, що зробили цю місцевість малодоступною для заведення коней інших порід [5, 7, 8, 9].

У 40–50 рр. минулого століття активно проводилось поліпшення поліських коней. Для цього місцевих кобил схрещували з жеребцями російської ваговозної та орловської рисистої порід, що призвело як до позитивних, так і до негативних наслідків [6]. В період війни 1941–1945 рр. найкраща частина поголів'я загинула. У період 50–60-х роках минулого століття науковцями Білоруського науково-дослідного інституту тваринництва було вивчено і обстежено понад 1000 голів коней поліської популяції [9]. Але наразі нащадки поліського коня зустрічаються усе рідше. Населення надає перевагу коням ваговозних порід або взагалі для обробки землі використовують сільськогосподарську техніку, з якою кінь вже давно не може конкурувати. За таких обставин постає проблема збереження біологічного різноманіття України, в якому поліський кінь посідає особливе місце як на теренах Полісся України та Білорусі, так і у світі.

Варто звернути увагу на досвід науковців Білорусі, які в рамках державної Програми відродження та розвитку Полісся проводять дослідження та роботу з відновлення коней поліської популяції. Ними було виявлено в 11 сільськогосподарських підприємствах 10 жеребців та 96 кобил, що належать до даної популяції. Проведений всебічний аналіз: взято основні проміри та проведена оцінка екстер'єру коней, зібрані матеріали про племінне використання та робочу продуктивність. Це стало основою для розроблення основних напрямів селекційно-племінної роботи з популяцією [3, 4, 10, 11].

В Україні до 2019 року роботу з оцінювання та відновлення популяції поліських коней не проводили. У 2019 році було проведено перше на теренах незалежної України обстеження коней Українського Полісся з тим, щоб знайти типових представників поліської популяції, які за конституцією і екстер'єром близькі до лісового тарпана та представників породи, що описано в літературі.

Дослідженнями встановлено, що вперше детальний опис поліських коней за екстер'єром та продуктивністю наведений у виданні «Книга о лошади» [6], а саме: голова середня за розмірами, профіль прямий, часто трохи увігнутий в області перенісся, характерною для коней північного походження; шия середньої довжини, прямо поставлена; холка середньої довжини, низька; груди довгі, відносно широкі і глибокі; грудна кістка опускається нижче ліктьового відростка на 7–9 см; ребра округлі і утворюють об'ємну грудну клітку; лопатка середньої довжини, круто поставлена; спина довга, пряма; попереk середній, пах короткий, круп округлий і часто звислий; кінцівки сухі, міцні, копита середньої величини, з міцним рогом. Трищини і

заломи копит зустрічаються дуже рідко. Переважаючі масті – гніда (38%), руда (20%), ворона (18%), мишаста (9%), булана (7%), каракова (3%), сіра (2%).

Порівнюючи екстер'єр коней, описаний в джерелі [6], з тими, які зустрічалися під час експедиційного обстеження в сільській місцевості Українського Полісся у 2019 році, ми відібрали типових представників поліських коней і завезли їх до стайні «Щербаті Цуглі» в селі Прибірськ Іванківського району Київської області, де клімат та кормова база є сприятливою та «рідною» для цих тварин.

Наразі табун коней поліської популяції нараховує 9 кобил та 1 жеребця. Для порівняльної оцінки коней сучасної популяції з тими, яких розводять в Білорусії, а також типовими представниками, які були описали в минулому столітті, нами визначені проміри тіла відібраних коней. За результатами аналізу встановлено, що кобили сучасної популяції, відібраної в умовах Українського Полісся, за висотою в холці на 2,7 см перевищували представників поліської популяції 1952 року, але на 2,3 см поступалися поліським коням Білорусії (табл. 1).

1. Проміри коней поліської популяції

Проміри, см	Час досліджень та оцінки коней					
	дані ВНІК (1952) [6]		дані РУП «НПЦ НАН Білорусії з тваринництва» (2010) [9]		власні дослідження (2019)	
	жеребці	кобили	жеребці (n = 10)	кобили (n = 96)	жеребці (n = 1)	кобили (n = 9)
Висота в холці	137,7	136,5	141,5	140,1	140,0	139,2 ± 0,68
Коса довжина тулубу	140,8	139,1	149,3	148,6	145,0	145,3 ± 0,86
Обхват грудей	165,1	159,2	170,1	166,0	170,5	165,3 ± 0,53
Обхват п'ястка	18,4	17,9	18,5	17,9	18,5	18,0 ± 0,13

Коса довжина тулубу кобил та обхват грудей мали таку ж тенденцію, як і висота в холці. Тобто, коні поліської популяції України несуттєво переважали типових представників особин, описаних у минулому столітті, і були подібні до білоруської популяції. З урахуванням чого можна зробити висновок про те, що не дивлячись на використання в минулому методу схрещування, коні Українського Полісся загалом зберегли екстер'єрно-конституційний тип своїх предків. Такої ж думки дотримуються й інші дослідники, які вважають, що пристосуватись до умов Полісся могли тільки ті коні, які мали відповідний розмір та особливості екстер'єру [3, 11]. Виходячи з цього, при відновленні та збереженні поліського коня доцільним вбачається використання методу чистопородного розведення.

Для порівняння конституційно-екстер'єрних особливостей коней поліської популяції наводимо фото тварин минулого та даного століття, за якими можна зробити висновок про те, що тварини у більшості зберегли свій зовнішній вигляд (рис. 1 і 2).

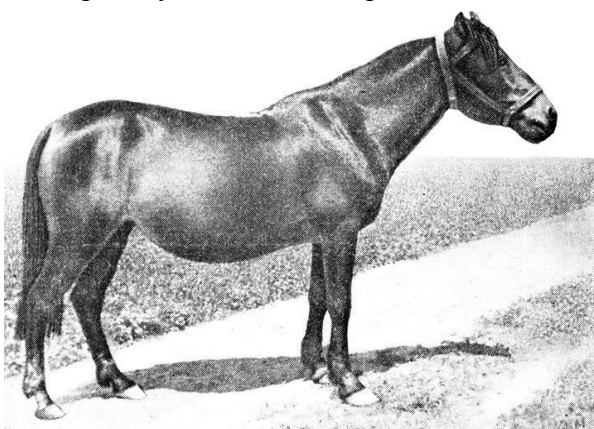

Рис. 1. Поліська кобила (1952 рік) [6]

Рис. 2. Поліська кобила (2019 рік)

Для оцінки коней поліської популяції наразі визначається її генетичний статус, продуктивність, біологічні особливості, які в подальшому не лише дадуть змогу сформувати генетичний паспорт тварин, але й визначити стандарт породи. Паралельно з цим нами досліджується джерельна база і аргументується вплив на екосистеми Українського Полісся «поліських» коней.

Для роботи залучені селекціонери, біологи, етологи та генетики. Також беруть участь у роботі етнографи та історики-реконструктори, адже крім біологічного значення, поліський кінь, який тривалий час використовувався у веденні домашнього господарства, набув глибокого етнографічного значення для вивчення історії та культури Українського Полісся. Етнографами зафіксовано факти використання коня в обрядовості, зокрема активно у весільних ритуалах. Отже, історико-культурна складова дослідження є неодмінним доповненням згаданої програми і дає можливість комплексного дослідження історії поліського коня. Поліські коні можуть бути використані для розвитку зеленого, екологічного, сільського та кінного туризму.

Отож, відновлення популяції та збереження поліського коня, як зникаючого, варто вважати одним з пріоритетних напрямів розвитку конярства України.

Висновки.

1. За історичними даними популяція поліський коней є однією із древніших у Європі та перебувала на території Українського Полісся протягом більш як 4 тисячі років, але на даний час майже зникла.

2. Експедиційні обстеження Українського Полісся дозволили відібрати типових представників поліських коней та створити базовий табун в умовах господарства «Щербаті Цуглі» в с. Прибірськ Іванківського району Київської області.

3. Сучасні коні поліської популяції, які за екстер'єром та розмірами подібні до тих, що описані в 50-х роках минулого століття, можуть слугувати основою для відновлення поліської породи. Основним методом розведення при цьому повинно бути чистопородне з необхідністю використання представників поліських коней Білорусії.

4. Актуальною є розроблення селекційної програми відновлення (реконструкції) поліської популяції коней з метою збереження не лише біорізноманіття, але й культурної спадщини та національного надбання Українського Полісся.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Деякі аспекти збереження вітчизняних порід коней України / М. В. Гладій, О. В. Бондаренко, Л. В. Вишневський, Т. Є. Ільницька // Науково-технічний бюлетень / Інститут тваринництва НААН. – Харків, 2014. – № 111. – С. 69–77.

2. Генетичні ресурси сільськогосподарських тварин України початку третього тисячоліття / С. Л. Войтенко, М. Г. Порхун, О. В. Сидоренко, Т. Є. Ільницька // Розведення і генетика тварин. – Київ, 2019. – Вип. 58. – С. 110–119. DOI: <https://doi.org/10.31073/abg.58.15>

3. Герман, Ю. И. Сохранение местных генетических ресурсов в коневодстве республики Беларусь / Ю. И. Герман, В. И. Чавлытко, М. А. Горбуков // Науково-технічний бюлетень / Інститут тваринництва НААН. – Харків, 2014. – № 111. – С. 64–69.

4. Герман, Ю. И. Возрождение популяции полесских лошадей / Ю. И. Герман, М. А. Горбуков, А. И. Герман // Коневодство и конный спорт. – 2011. – № 4. – С. 3–5.

5. Рубан, Ю. Д. Ученые В. И. Вернадского о сохранении генофонда пород животных / Ю. Д. Рубан // Экологические и селекционные проблемы племенного животноводства : сб. науч. тр. – Брянск, 2009. – С. 11–13.

6. Книга о лошади. Т. 1 / под ред. С. М. Буденного. – М., 1952. – 625 с.

7. Коневодство : учеб. пособие / В. П. Добрынин, В. И. Калинин, И. Н. Степанов, А. А. Яковлев. – М., 1955. – 403 с.

8. Конярство / під ред. І. І. Жадана. – К., 1957. – 213 с.

9. Гладенко, В. К. Книга о лошади / В. К. Гладенко. – М. : РИА «ИМ-Инфарм», 1999. – 368 с.

10. Результаты изучения особенностей лошадей полесской популяции / М. А. Горбунков, Ю. И. Герман, В. И. Чавлытко, В. Н. Дайлиденко // Ученые записки учреждения образования "Витебская государственная академия ветеринарной медицины" : науч.-практ. журн. – 2011. – Т. 47, вып. 1. – С. 343–346.

11. Современное состояние популяции полесских лошадей в Беларуси / М. А. Горбунков, В. И. Чавлытко, Ю. И. Герман, В. Н. Дайлиденко, А. И. Герман // Зоотехническая наука Беларуси : сб. науч. тр. – Жодино, 2011. – Т. 46, ч. 1. – С. 25–32.

REFERENCES

1. Hladiy, M. V., O. V. Bondarenko, L. V. Vyshnevskyy, and T. Ye. Il'nyts'ka. 2014. Deyaki aspekty zberezheniya vitchyznyanykh porid koney Ukrayiny – Some aspects of gene pool's conservation of domestic horse breeds in Ukraine. *Naukovo-tekhnichnyy byuleten – Scientific and technical bulletin*. 111:69–77 (in Ukrainian).

2. Voitenko, S. L., M. G. Porkhun, O. V. Sydorenko, and T. Ye. Il'nyts'ka. 2019. Henetychni resursy sil'skohospodars'kykh tvaryn Ukrayiny pochatku tretoho tysyacholittya – Genetic resources of agricultural animals of Ukraine at the beginning of the third millennium. *Rozvedennya i henetyka tvaryn – Breeding and genetics of animals*. 58:110–119 DOI: <https://doi.org/10.31073/abg.58.15> (in Ukrainian).

3. German, Yu. I., V. I. Chavlytko, and M. A. Gorbukov. 2014. Sokhranenie mestnykh geneticheskikh resursov v konevodstve respubliki Belarus' – Preservation of local genetic resources in horse breeding of the Republic of Belarus. *Naukovo-tekhnichnyy byuleten' Institutu tvarinnitstva NAAN – Scientific and Technical Bulletin of the Institute of Animal Breeding of the NAAS*. 111:64–69 (in Russian).

4. German, Yu. I., M. A. Gorbukov, and A. I. German. 2011. Vozrozhdenie populyatsii polesskikh loshadey – The revival of the population of Polesye horses. *Konevodstvo i konnyy sport – Horse breeding and equestrian sport*. 4:3–5 (in Russian).

5. Ruban, Yu. D. 2009. Uchenye V. I. Vernadskogo o sokhranении genofonda porod zhyvotnykh – Scientists V. I. Vernadsky on the conservation of the genepool of animal breeds. *Ekologicheskie i selektsionnye problemy plemennogo zhyvotnovodstva: sb. nauch. tr. – Ecological and breeding problems of livestock breeding: the col. of sc. works*. Bryansk. 11–13 (in Russian).

6. Budennii, S. M. 1952. *Kniga o loshadi – Book about horse*. Moscow, 625 (in Russian).

7. Dobrynin, V. P., V. I. Kalinin, I. N. Stepanov, and A. A. Yakovlev. 1955. *Konevodstvo – Horse Breeding*. Moscow, 403 (in Russian).

8. Zhadan, I. I. 1957. *Konyarstvo – Horse Breeding*. Kyiv, 213 (in Ukrainian).

9. Gladenko, V. K. 1999. *Kniga o loshadi – Book about horse*. Kyiv, 368 (in Russian).

10. Gorbunkov, M. A., Yu. I. German, V. I. Chavlytko, and V. N. Daylidenok. 2011. Rezul'taty izucheniya osobennostey loshadey polesskoy populyatsii – The results of the study of the characteristics of horses of polesye population. *Uchenye zapiski uchrezhdeniya obrazovaniya "Vitebskaya gosudarstvennaya akademiya veterinarnoy meditsiny": nauchno-prakticheskiy zhurnal – Scientific notes of the educational institution "Vitebsk State Academy of Veterinary Medicine": scientific and practical journal*. 47(1):343–346 (in Russian).

11. Gorbukov, M. A., V. I. Chavlytko, Yu. I. German, V. N. Daylidenok, and A. I. German. 2011. Sovremennoe sostoyanie populyatsii polesskikh loshadey v Belarusi – Saving local genetic resources in breeding in Belarus. *Zootekhnicheskaya nauka Belarusi: sb. nauch. tr. – Zootechnical science of Belarus: the col. of sc. works*. 46(1):25–32 (in Russian).

Одержано редколегією 20.04.2020 р.

Передано до друку 30.04.2020 р.